

Pilot Recht op maatwerk

- Eindrapport -

Auteurs

Marga de Weerd
Bjørn Dekker
Kees van Bergen

Amsterdam, 10 januari 2019
Publicatienr. 17029

© 2019 Regioplan, in opdracht van de VO-raad

Het gebruik van cijfers en/of teksten als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Regioplan. Regioplan aanvaardt geen aansprakelijkheid voor drukfouten en/of andere onvolkomenheden.

Inhoudsopgave

1 Inleiding	1
1.1 Achtergrond	1
1.2 Onderzoeksvragen	2
1.3 Onderzoeksactiviteiten	2
1.4 Leeswijzer	3
2 Deelnemers	5
2.1 Deelnemers en achtergrondkenmerken	5
2.2 Analyse van de inschrijfformulieren en schoolplannen	5
3 Ervaringen met maatwerk in de pilot	9
3.1 Inleiding	9
3.2 Voorgeschiedenis, keuzes en doelen	9
3.3 Uitvoering, wat doen de scholen	12
3.4 Opbrengsten en effecten van maatwerk en de pilot	20
3.5 Randvoorwaarden en juridische borging	23
4 Samenvatting en conclusies	27
Bijlage – Onderzoeksvragen	31

REGIOPLAN
BELEIDSONDERZOEK

Inleiding

1

1 Inleiding

1.1 Achtergrond

Recht op maatwerk

Scholen en besturen in het voortgezet onderwijs werken aan de ambities om leerlingen uitdagend onderwijs en een brede vorming te bieden. Om die ambities te verwezenlijken, is er behoefte aan ruimte voor het flexibeler inrichten van de schoolloopbaan. Die flexibilisering moet een maatwerkgerichte invulling van het onderwijsaanbod mogelijk maken die leerlingen meer uitdaagt en stimuleert, hen hun talenten ten volle laat benutten en hen op een zo hoog mogelijk niveau succesvol laat zijn. Scholen kunnen daarbij maatwerkvormen aanbieden met vakken op een hoger niveau, een versnelling van het tempo waarin vakken kunnen worden afgerond, extra vakken en extracurriculaire programma's. Op veel scholen krijgen leerlingen al trajecten met deze maatwerkvormen aangeboden, maar de potentiële doelgroep van leerlingen is groter. De discussie over het recht op maatwerk voor alle leerlingen en een maatwerkdiploma heeft de afgelopen jaren dan ook nieuwe impulsen gekregen en onder andere de VO-raad, de Onderwijsraad, de staatssecretaris van OCW en LAKS hebben hun visie erop duidelijk gemaakt.¹ Belangrijke elementen in de discussie zijn het aansluiten bij talenten van alle leerlingen, individualisering en prestatiegerichtheid van het onderwijs, kansengelijkheid en diplomawaardering.

De pilot

Vanuit de gedachte dat elke leerling talenten en daarmee ook een recht op maatwerk heeft, onderzocht de staatssecretaris samen met de VO-raad de mogelijkheden van het recht op maatwerk in de gelijknamige pilot. April 2017 zijn dertig scholen hun deelname aan de pilot Recht op maatwerk gestart. Zes van hen volgens een vraaggericht scenario en de overige 24 scholen met een aanbodgericht scenario (zie kader voor een omschrijving van de scenario's). Op 29 november 2018 vond de slotbijeenkomst van de pilot plaats.

De twee scenario's

In het vraaggerichte scenario nemen scholen in de schoolgids voor schooljaar 2017/2018 op dat alle leerlingen die dat willen in dat schooljaar in principe onvoorwaardelijk:

- één of meer vakken op een hoger niveau mogen volgen;
- één of meer extra vakken mogen volgen;
- één of meerdere vakken versneld kunnen afronden;
- een extracurriculair aanbod kunnen volgen;
- kunnen variëren in onderwijstijd.

In het aanbodgerichte scenario neemt de school in de schoolgids voor het schooljaar 2017/2018 op hoe leerlingen volgens het maatwerkbeleid flexibele leerroutes kunnen doorlopen en aanspraak kunnen maken op flexibele vormen van examinering. In het schoolplan wordt in elk geval aandacht besteed aan:

- hoe leerlingen één of meerdere vakken op een hoger niveau kunnen volgen en afronden;
- hoe leerlingen één of meerdere vakken versneld kunnen afronden;
- hoe leerlingen één of meerdere extra vakken kunnen volgen en afronden;
- het extracurriculaire aanbod van de school;
- variatie in onderwijstijd voor leerlingen.

Gedurende de pilot gingen de scholen met hun eigen plannen en ambities aan de slag. Zij werden daarbij op verschillende manieren inhoudelijk begeleid:

- Ze kregen inhoudelijk advies en tips van experts en voorloperscholen bij het ontwikkelen van maatwerkbeleid en de uitvoering ervan.
- Er werden vier leernetwerken ingericht voor gemiddeld zeven pilotscholen, onder leiding van een procesbegeleider. Deze leernetwerken kwamen gedurende de pilot ten minste vijf keer samen.
- Er vonden twee inspiratiebijeenkomsten plaats. De eerste was de kick-off van de pilot (6 april 2017) en de tweede medio november 2017.

¹ VO-raad (2015). Diploma op maat. Ruimte voor talent in het voortgezet onderwijs.

De Onderwijsraad (2015). *Maatwerk binnen wettelijke kaders: eindtoetsing als ijkpunt voor het funderend onderwijs*.

OCW (2016). Kamerbrief: *Flexibilisering in het voortgezet onderwijs*, 17 februari 2016.

LAKS (2016). *Visiedocument. Op weg naar maatwerk*.

- Vanaf september 2018 zijn alle scholen gekoppeld aan een ledenadviseur van de VO-raad om samen te kijken naar de borging van de pilot.

Het doel van de pilot is om praktijkkennis op te doen die gebruikt kan worden bij de verdere ontwikkeling van het recht op maatwerk. De pilot moet bovendien inzicht geven in de mogelijkheden tot juridische borging van het recht op maatwerk binnen het voortgezet onderwijs. Onderzoeksbureau RegioPlan volgde de pilot. In deze rapportage geven de onderzoekers weer hoe de pilot zich op de scholen heeft ontwikkeld en wat de pilot aan maatwerk op de deelnemende scholen heeft opgeleverd. Ook wordt duidelijk wat nodig is om maatwerk op scholen verder te kunnen ontwikkelen.

1.2 Onderzoeksvragen

Voor de evaluatie zijn de volgende hoofdvragen geformuleerd:

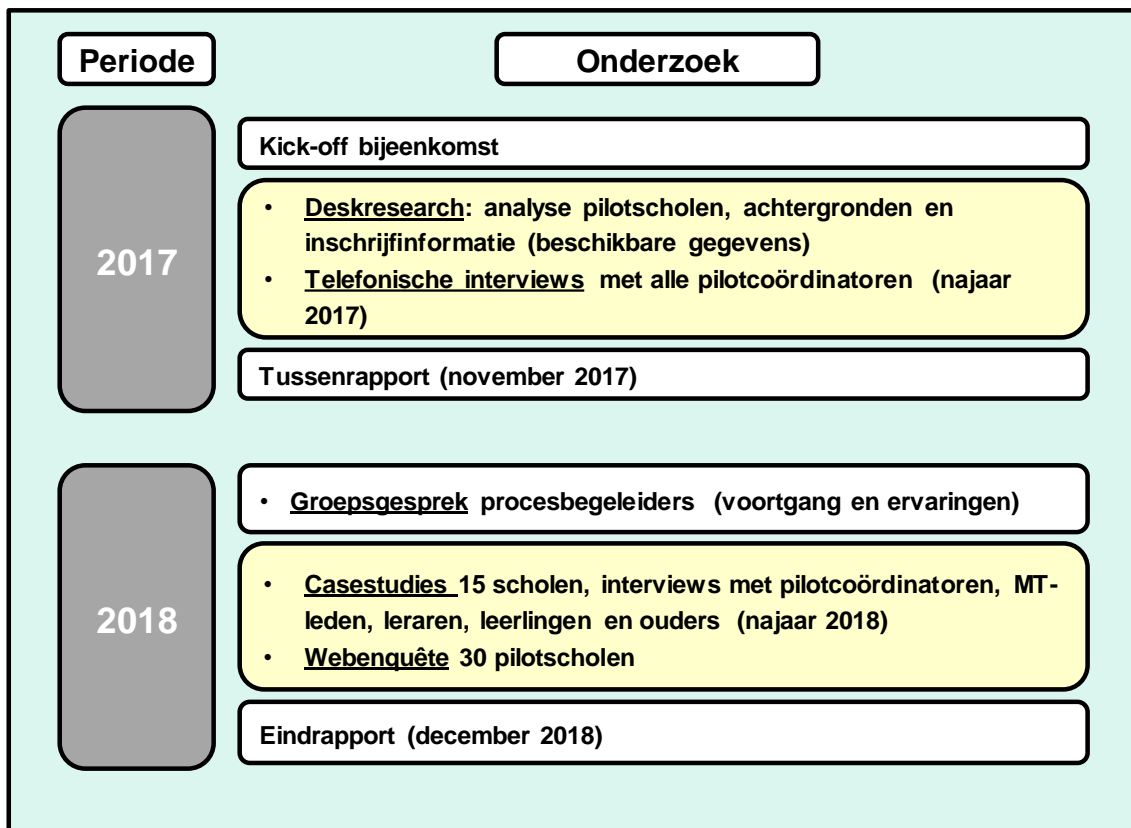
- A. Voorbereiding: hoe wordt het recht op maatwerk in de pilotscholen opgezet en op basis van welke visie/doelstelling?
- B. Uitvoering: hoe wordt het recht op maatwerk georganiseerd in de school?
- C. Opbrengsten: in hoeverre draagt de pilot bij aan talentontwikkeling en tevredenheid bij betrokken leerlingen, ouders, docenten en schoolleiding (gepercipieerd effect en gemeten effecten)?
- D. Randvoorwaarden: op welke manier(en) kan het recht op maatwerk (juridisch) geborgd worden?²

1.3 Onderzoeksactiviteiten

Ten behoeve van het onderzoek naar de pilot zijn de volgende activiteiten uitgevoerd (zie onderstaand schema). De 15 scholen die in het najaar van 2018 bezocht zijn ten behoeve van de casestudies zijn in samenspraak met de VO-raad geselecteerd. De insteek daarbij was om vooral scholen te selecteren die (relatief) ver waren met het invoeren van maatwerk. Daarnaast is bij de selectie gelet op een goede vertegenwoordiging van de verschillende onderwijsniveaus en de verdeling over de vier leernetwerken van de pilot.

Met deze rapportage worden de onderzoeksactiviteiten ten behoeve van de pilot afgerond.

² Gedurende dit traject is de nadruk minder op het juridische aspect van borging komen te liggen. De VO-raad geeft hier mogelijk na afronding van de pilot nog wel verder invulling aan.

1.4 Leeswijzer

We beschrijven in hoofdstuk 2 de deelnemers aan de pilot: eerst op basis van kenmerken als locatie, denominatie en omvang, vervolgens inhoudelijker op basis van de informatie die de scholen hebben gegeven in de aanmeldformulieren voor de pilot, de eerste pilotbijeenkomsten die voor augustus 2017 hebben plaatsgevonden en op basis van hun schoolplannen.

In hoofdstuk 3 beschrijven we de voorbereiding op en de ervaringen met de pilot op de scholen. De informatie uit dit hoofdstuk is verzameld door middel van telefonische interviews met 29 van de 30 pilotscholen in 2017³, bezoeken aan 15 scholen in het najaar van 2018 en een webenquête die eveneens in het najaar van 2018 door 21 pilotscholen is ingevuld.⁴ In hoofdstuk 4 vatten we de bevindingen kort samen en trekken we conclusies.

³ Ondanks vele pogingen om contact te krijgen, is het ons niet gelukt om een interviewafspraken te maken met de pilotcoördinator van de 30e school.

⁴ De enquête is uitgezet onder 29 van de 30 pilotscholen. Eén praktijkschool heeft gezien de zeer beperkte omvang van het maatwerk geen enquête ontvangen.

REGIOPLAN
BELEIDSONDERZOEK

Deelnemers

Kenmerken en drijfveren

2

2 Deelnemers

2.1 Deelnemers en achtergrondkenmerken

In april 2017 is de pilot gestart met het maximale aantal van dertig deelnemende scholen. Één leernetwerk, waaraan zes scholen deelnemen, is gericht op de vraaggerichte vorm van maatwerk (scenario 1). De andere 24 scholen zijn, verdeeld over drie leernetwerken, gestart met de aanbodgerichte vorm van maatwerk (scenario 2). In figuur 2.1 wordt de geografische spreiding van de pilotscholen weergegeven. Daarin wordt zichtbaar dat er onder de deelnemers geen scholen uit Limburg, Zeeland, Flevoland en de drie noordelijke provincies zijn.

Figuur 2.1 Geografische spreiding van de pilotscholen maatwerk

Een vergelijking naar het soort scholen (onderwijsaanbod) laat zien dat de deelnemers een redelijk goede afspiegeling vormen van de totale groep vo-scholen. Evenals in de totale schoolpopulatie bestaat het grootste deel van de pilotscholen uit brede scholengemeenschappen. Daarbij moet worden aange-tekend dat de meeste brede scholengemeenschappen in de pilot niet met al hun afdelingen aan de pilot meedoen maar dat deze vaak beperkt is tot de afdelingen havo en vwo. Daarnaast nemen veel scholen alleen met de bovenbouw van een of meer afdelingen aan de pilot deel (zie verder paragraaf 2.2).

Ook voor de omvang van de scholen geldt dat de deelnemers aan de pilot representatief zijn voor het gehele scholenveld. Dat geldt grotendeels ook voor de denominatie van de pilotscholen, zij het dat protestants-christelijke scholen wat minder vaak deelnemen dan op grond van de populatieaantallen verwacht zou worden.

De belangrijkste conclusie is dat het deelnemersveld, zeker waar het schoolsoort betreft, voldoende gevarieerd is om een breed beeld te krijgen van maatwerk in diverse situaties.

2.2 Analyse van de inschrijfformulieren en schoolplannen

Op basis van de inschrijfformulieren en de schoolplannen van de pilotscholen is een eerste indruk gekregen van de antwoorden op een aantal onderzoeksvragen over voorbereiding en uitvoering van de pilot maatwerk. Deze staan hieronder uitgewerkt.

Welke visie hebben de pilotscholen op het recht op maatwerk?

Wat in de visie van de meeste scholen op recht op maatwerk terugkomt, is:

- Iedere leerling is anders en verdient daarom onderwijs op maat. Dit is ook belangrijk voor de motivatie en de ontplooiing van de leerling.
- Het belang van het leren van verantwoordelijkheid en kinderen eigenaar maken van hun leerproces.
- Het maximaal gebruikmaken van de kwaliteiten van een leerling.

Welke doelstellingen hebben de pilotscholen met het aanbieden van maatwerk?

De doelen die de pilotscholen geformuleerd hebben, sluiten aan bij hun visie, maar zijn zelden zeer concreet (in de zin van SMART) geformuleerd. In ongeveer de helft van de schoolplannen wordt beschreven wat het doel van de pilot of het maatwerk op de school is. Hieruit komen twee typen doelen naar voren: 1) leerlingen meer kansen en uitdagingen bieden, en;

2) leerlingen zelf verantwoordelijkheid geven voor hun leerproces.

Alle scholen die gekozen hebben voor de aanbodgerichte variant hebben in hun meest recente schoolplan opgenomen wat het huidige aanbod is, al is het niet altijd duidelijk of het volledige aanbod is vermeld of alleen de belangrijkste activiteiten. De meest genoemde aangeboden maatwerktrajecten zijn: versnellen (een jaar eerder examen doen); verbreden (een extra vak volgen), verhogen (op een hoger niveau examen doen voor één of meerdere vakken) en deelname aan projecten of activiteiten. Hieronder kunnen bijvoorbeeld olympiades of universitaire trajecten vallen. Enkele scholen geven ook aan een schoolbreed traject te hebben, bijvoorbeeld in de vorm van standaard keuzeruimte.

Waarom kiezen scholen voor vraaggericht of aanbodgericht maatwerk?

Keuze scenario 1 (vraaggericht): hier komt naar voren dat scholen het belangrijk vinden om het maatwerk aan te bieden aan de leerlingen, ondanks de organisatorisch grotere uitdaging.

Voor scenario 2 (aanbodgericht): enkele scholen vinden dat scenario 1 te ambitieus is en dat er bij voorkeur wat kleiner begonnen moest worden. “Dit past bij onze situatie op het moment” en “het maatwerk moet stapsgewijs ingevoerd worden” zijn tekenend voor deze groep.

Met welke afdelingen nemen de pilotscholen mee aan de pilot?

De brede scholengemeenschappen in de pilot nemen daaraan over het algemeen niet met al hun afdelingen deel. In onderstaande tabel is weergegeven van hoeveel pilotscholen een bepaalde afdeling deel uitmaakt en hoeveel scholen met die betreffende afdeling deelnemen aan de pilot. Uit de tabel blijkt dat scholen in ieder geval altijd met hun vwo-afdeling aan de pilot deelnemen. Naarmate het onderwijsniveau lager is, is de vertegenwoordiging van de afdelingen in de pilot minder. Uit de aanmeldingsformulieren wordt niet duidelijk waarom brede(re) scholengemeenschappen vooral met hun hogere afdelingen aan de pilot deelnemen.

Tabel 2.1 Met welke afdelingen doen scholen mee aan de pilot?

Afdeling	Aantal pilot-scholen met deze afdeling	Aantal scholen dat met deze afdeling deelneemt aan de pilot	Waarvan aan het vraaggerichte scenario
Praktijkonderwijs	2	1	0
Vmbo	14	8	2
Vmbo-t	20	13	3
Havo	22	20	5
Vwo (incl. gymnasium)	23	23	6

Welke maatwerkarrangementen (flexibele leerroutes en flexibele examenvormen) worden van de school gevraagd of biedt de school aan?

De meeste scholen bieden de mogelijkheid al om extra vakken te volgen en/of om een vak/vakken op een hoger niveau af te ronden. Bijna alle scholen bieden extracurriculair vakken aan, al verschilt de mate waarin dat gebeurt. De mogelijkheid om versneld examen te doen, wordt het minst aangeboden.

Tabel 2.2 Aangeboden vormen van maatwerk

Vorm	Aantal scholen (totaal 30)	Percentage
Extra vakken aanbieden	27*	90%
Vakken op een hoger niveau aanbieden	20	67%
Versneld examens laten doen	17	57%

*De scholen die geen extra vakken aanbieden zijn een school voor praktijkonderwijs, een vmbo en een vmbo-t school.

Welke leerlingen komen in aanmerking voor de maatwerkarrangementen?

Bijna alle scholen zeggen dat deze optie *in principe* voor alle leerlingen geldt, maar formuleren vooralsnog voorwaarden: een deel van de scholen laat alleen leerlingen die bovengemiddelde cijfers halen deelnemen aan maatwerktrajecten. Een ander deel van de scholen vindt het belangrijk dat iedere leerling die dit goed kan motiveren de kans krijgt om bijvoorbeeld een vak op een hoger niveau te volgen. Leerlingen moeten vaak een motivatiebrief schrijven, er wordt overlegd met de docenten/ouders en docenten kunnen hierover positief/negatief advies geven. Deze tweede variant doet zich onder de scholen die deelnemen aan het vraaggerichte scenario vaker voor dan bij de scholen die aan het aanbodgerichte scenario van de pilot deelnemen. Er is daarbij niet zozeer een verschil tussen verschillende afdelingen. Ook in de schoolplannen worden geen (expliciete) voorwaarden vermeld waaraan de leerlingen moeten voldoen om aan de trajecten deel te nemen. Wel wordt soms een specifieke doelgroep benoemd, bijvoorbeeld ‘excellente leerlingen’, ‘doublanten’ of ‘leerlingen met autisme’. Eén school, die meedoet aan het vraaggestuurde traject, zegt expliciet geen voorwaarden te stellen en twee scholen zeggen dat een leerling een bepaald cijfergemiddelde moet hebben om dat vak te versnellen of verhogen. Een aantal scholen noemt enkel dat toestemming van docenten (en soms ook ouders) een vereiste is. Waar die toestemming op wordt gebaseerd, is dan niet vermeld. Enkele scholen geven ook informatie over hoe, wanneer en bij wie leerlingen (of hun ouders) zich kunnen aanmelden voor (één van de) trajecten; wat er gebeurt als een leerling halverwege wil stoppen met het traject; en/of wat de consequenties zijn voor overgang of diplomering.

Voor welke onderwijssoorten, leerwegen, leerjaren en vakken gelden de maatwerkarrangementen?

Veel scholen bieden vooralsnog alleen maatwerk voor leerlingen in de tweede fase en in het geval van brede scholengemeenschappen is dat vaak beperkt tot havo en vwo. Bij een deel van de brede scholengemeenschappen neemt ook het vmbo deel aan de maatwerkpilot.

Wat is de prognose van het aantal leerlingen dat gebruik zal maken van de maatwerkregeling?

De prognoses van het aantal leerlingen dat deel zal nemen aan maatwerktrajecten verschilt per school en per type maatwerktraject. Overigens hebben niet alle scholen aantallen genoemd. De meeste scholen verwachten dat het aantal leerlingen dat versneld examens zal gaan doen beperkt zal zijn. De prognoses voor het aantal leerlingen dat extra vakken en/of vakken op een hoger niveau gaat doen zijn vaak wat hoger en lopen uiteen van 5 tot 20 procent.

Ervaringen met maatwerk in de pilot

3

3 Ervaringen met maatwerk in de pilot

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk beschrijven we achtereenvolgens de voorgeschiedenis, keuzes en doelen van de scholen in relatie tot het bieden van maatwerk en hun deelname aan de pilot, de wijze waarop de scholen maatwerk in de pilot vormgeven en de voortgang daarvan, de opbrengsten van maatwerk en van deelname aan de pilot en tot slot, de randvoorwaarden en de juridische borging. De informatie in dit hoofdstuk overlapt enigszins met de informatie in hoofdstuk 2, met name daar waar het de voorbereiding en de doelen betreft.

Een deel van de bevindingen die we in dit hoofdstuk presenteren, is gebaseerd op telefonische gesprekken die in oktober 2017 zijn gehouden met pilotcoördinatoren van 29 van de 30 deelnemende scholen.⁵ De informatie is daarnaast afkomstig uit casestudies in het najaar van 2018 waarvoor 15 scholen zijn bezocht.⁶ Op deze 15 scholen is gesproken met verschillende betrokkenen (zie onderstaand overzicht). In het geval van gesprekken met leerlingen en leraren betrof het groepsgesprekken met twee tot zes leerlingen of leraren. In een enkel geval was er sprake van een gecombineerd gesprek van leraren met een pilotcoördinator.

Tabel 3.1 Aantal scholen in de casestudies waarop typen respondenten gesproken zijn

Type respondent	Aantal scholen
Pilotcoördinator	15
Lid van het MT	13
Leraren	12
Leerlingen	10
Ouders	6
Administratie	1

Tot slot presenteren we in dit hoofdstuk informatie die de webenquête die onder 29 van de 30 pilot-scholen is uitgezet, opleverde.

3.2 Voorgeschiedenis, keuzes en doelen

Ervaringen

Alle pilotscholen hadden al enige ervaring met maatwerk, zij het op verschillende manieren en in verschillende vormen.

- Veel (de meeste) scholen hadden al een extracurriculair aanbod.
- Verschillende scholen hebben een of meer specifieke categorieën leerlingen waarvoor het bieden van maatwerk noodzakelijk was, bijvoorbeeld leerlingen die topsport bedrijven of leerlingen met een specifieke problematiek, zoals autisme.

“Van onze 900 leerlingen zijn er zo’n 80 autistisch. In de eerste twee jaar zitten de autistische leerlingen bij elkaar in een klas. Daarna stromen zij in bij de andere klassen. We merkten dat we hen vanaf dat moment maatwerk moesten leveren. Dat doen we al negen jaar. Sommige van deze leerlingen zijn heel slim, maar kunnen door hun autisme niet alle vakken aan, dus die moesten we gespreid examen laten doen en er vervolgens voor gaan zorgen dat het voor die leerlingen met minder vakken niet te saai werd. Daar moesten we dus verdieping gaan aanbieden. Een deel van de autistische leerlingen heeft veel moeite met de talen. Daar zijn we gaan kijken of ze de extra vreemde taal konden laten vallen voor informatica of een ander vak. Dat gebeurt altijd in overleg met de Inspectie.”

⁵ Ondanks vele pogingen om contact te leggen, is het ons niet gelukt om een afspraak te maken met de pilotcoördinator van de 30^e school.

⁶ Het betreft 15 scholen waarvan op grond van de eerste meting en op basis van het groepsgesprek met de proces- en peerbegeleiders van Recht op maatwerk en de VO-raad werd vermoed dat zij het verst gevorderd waren met de invoering van maatwerk en daarom het beste inzicht konden geven in de knelpunten die zich voordoen bij het (op grotere schaal) aanbieden van maatwerk en in eventuele oplossingen voor knelpunten die zich in een eerder stadium voordeden.

- Op verschillende scholen waren individuele docenten al aan het experimenteren met het bieden van maatwerk of werd incidenteel al maatwerk geboden aan individuele leerlingen wanneer die daar een verzoek toe hadden ingediend.

“We deden al veel: leerlingen kunnen vakken op een hoger niveau volgen en incidenteel worden talen op havo en vwo versneld afgerond. Het volgen van extra vakken komt ook veel voor: op het vmbo tl doen alle leerlingen in zeven vakken examen. Op het vwo doet 20 procent van de leerlingen examen in een extra vak. Daarnaast bieden we specifieke programma's zoals Brainskills in onderbouw. We bieden ook maatwerk voor leerlingen die juist meer moeite hebben met leren: bijvoorbeeld uitstel keuzeklassen (1e en 2e) of de zomerschool, of een huiswerkklas voor alle leerjaren.”

Uit de telefonische interviews aan het begin van de pilot bleek er geen duidelijk verschil in ervaring met maatwerk tussen de scholen die meedoen aan de vraaggerichte variant enerzijds en de scholen die meedoen aan de aanbodgerichte variant van de pilot anderzijds, noch in de vormen van maatwerk waarmee de scholen in deze groepen ervaring hebben, noch in de aantallen leerlingen waaraan al maatwerk werd geboden. In beide groepen zitten scholen die veel of juist weinig ervaring hebben met verschillende vormen van maatwerk. In de casestudies waarvoor met name die scholen geselecteerd zijn, die het verst gevorderd zijn met het bieden van maatwerk kwam duidelijk naar voren dat een deel van deze scholen al langer bezig is met maatwerk op een manier die verder gaat dan alleen versnellen, verbreden of verhogen. Maatwerk wordt op deze scholen vooral gezien als meer adaptief onderwijs voor álle leerlingen en niet alleen voor die leerlingen die kunnen verbreden, verhogen of versnellen. Leerlingen de mogelijkheid bieden om te verbreden, verhogen of versnellen is dan een aspect van maatwerk en voor de betreffende scholen niet noodzakelijkerwijs het belangrijkste aspect.

“Een groep docenten die bezig is met onderwijsontwikkeling heeft ouders en leerlingen bevestigd. Daaruit zijn drie aandachtsgebieden naar voren gekomen: betekenisvolle lessen, keuzevrijheid en aandacht voor de individuele leerlingen. De pilot hebben we hierbij geduwd.”

De bredere visie op maatwerk zien we bij de scholen die aan het vraaggerichte scenario van de pilot deelnemen maar ook bij een aantal scholen in het aanbodgerichte scenario. Voor een deel van deze scholen geldt dat zij zich door omstandigheden zoals bijvoorbeeld krimp of een slechte beoordeling van de Inspectie, gedwongen zagen om het roer om te gooien en nieuwe wegen in te slaan.

Keuze variant en doelen

De meeste scholen hebben gekozen voor de aanbodgerichte variant van maatwerk binnen de pilot. De reden die hiervoor vaak wordt gegeven, is dat men het nog te vroeg vindt om een vraaggestuurde variant aan te bieden: men wil eerst meer inzicht in de mogelijke gevolgen van het bieden van maatwerk voor zowel leerlingen als de organisatie. Veel van de scholen in de aanbodgerichte variant zeggen uiteindelijk wel te streven naar vraaggericht werken. Het aanbieden van maatwerk moet echter behapbaar blijven. In veel gevallen is de keuze voor de aanbodgerichte variant een voorzichtige keuze en niet zozeer een keuze waaraan een wezenlijk verschil in visie op maatwerk ten grondslag ligt.

In de praktijk blijkt het onderscheid tussen een aantal scholen in de aanbodgerichte en de vraaggerichte variant soms beperkt. Een deel van de scholen in de aanbodgerichte variant werkt feitelijk (gedeeltelijk) vraaggericht: leerlingen kunnen verzoeken tot individueel maatwerk indienen en er wordt gezamenlijk gekeken hoe daaraan tegemoet kan worden gekomen.

Welk doel/doelen wilt u bereiken met maatwerk op de langere termijn?

Scholen streven op de langere termijn verschillende doelen na met maatwerk. Een doel dat door een groot aantal scholen genoemd is, is dat zij op de lange termijn zouden willen dat de leerling de eigenaar is van het eigen leerproces/leertraject of toe willen naar gepersonaliseerd leren. Wat dat concreet betekent, kan verschillen per school en is nog niet bij iedere school duidelijk.

“Uiteindelijk willen we toe naar meer gepersonaliseerd leren. Het is ook voor ons een leerproces dus we hebben nog geen volledig beeld van hoe dat eruit gaat zien.”

“We willen graag dat de ambitie toeneemt, dat leerlingen meer op hun eigen niveau komen en zelf eigenaar worden van hun leerproces.”

Verschillende scholen hebben als doel geformuleerd dat zij het maatwerk op de langere termijn ‘opgeschaald’ willen hebben en dat het normaal wordt om na te denken over de behoefte aan maatwerk en het vragen om maatwerk.

“We willen dat het gewoner wordt om maatwerk te vragen en te bieden. Dat er geen discussie meer is of het wel of niet kan, maar dat het normaal is. Ook voor ouders, want zij blijken vaak een remmende factor.”

“Op de langere termijn willen we dat 50 procent van de leerlingen een aangepast traject volgt.”

“We willen uiteindelijk naar vraaggericht maatwerk met individuele leerroutes. Het zou mooi zijn als we dat over vier jaar gerealiseerd hebben, maar het is lastig in te schatten of dat te realiseren is.”

Een aantal scholen geeft op de vraag welk doel zij op de langere termijn met maatwerk willen bereiken een antwoord dat betrekking heeft op de organisatie van de school.

“Wij willen uiteindelijk toe naar een roosterloze school, maar ik weet nog niet of dat haalbaar is.”

“Idealiter schaffen we het hele klassensysteem af. We hebben nu 25 lessen en 5 maatwerkuren. Dat zouden we het liefst omdraaien, zodat leerlingen zelf invulling geven aan leerlijnen en flexibele leerroutes kunnen volgen.”

Doelen van de pilot

In de pilot willen de scholen vooral meer duidelijkheid krijgen over wat er allemaal komt kijken bij het leveren van maatwerk en het organiseren daarvan.

“We willen kijken wat het inhoudt als we maatwerk gaan leveren. Wat de consequenties daarvan zijn voor bijvoorbeeld docenten en ICT. We willen kennis opdoen. Over een jaar heeft een aantal leerlingen een programma gedraaid dat verbreed is of versneld. Dan hebben we ontdekt hoe dat moet.”

“Aan het eind van de pilot willen we inzicht hebben in het organiseren van leerlingen en het hen op een ander niveau en/of eerder examen laten doen. We willen dan ook de juridische aspecten daarvan in het oog hebben zoals het overleg met de inspectie en met DUO. Daarnaast willen we het aan het eind van de pilot voor alle collega's duidelijk laten zijn wat de mogelijkheden zijn.”

“We hebben niet per se doelen voor dit jaar gesteld. We willen straks een stap verder zijn en dat het team en de leerlingen weten wat mogelijk is en makkelijker hun weg vinden in de mogelijkheden.”

“Wij zijn nadrukkelijk in de pilot gestapt om goede voorbeelden te krijgen van andere scholen op het gebied van flexibel organiseren, inbedding in de organisatie, roosters en het leerlingvolgsysteem.”

Betrokkenheid ouders en leerlingen bij beleidsproces

Ouders en leerlingen zijn op de meeste pilotscholen niet of nauwelijks betrokken geweest bij het beleidsproces rond het recht op maatwerk. Er is op een enkele school sprake geweest van een procedure waarbij de MR instemming heeft moeten verlenen voor het verlenen van het recht op maatwerk. De MR is wel op alle scholen op de hoogte gesteld van deelname aan de pilot. Op een deel van de scholen is er breder, en in meerdere bijeenkomsten met ouders en docenten en leerlingen gesproken over de toekomst van de school en het onderwijs op de school en het aspect maatwerk daarbij. Daarnaast wordt op verschillende scholen wel met ouders in een klankbordgroep gesproken over maatwerk.

Op een van de pilotscholen ontstond onrust onder ouders toen een pilot werd gestart met klasoverstijgend werken. Door extra voorlichting met behulp van de inzet van een externe deskundige is vooralsnog een deel van de zorgen bij ouders weggenomen.

3.3 Uitvoering, wat doen de scholen

De deelnemende scholen aan de pilot verschillen van elkaar in de manier waarop zij met maatwerk aan de slag gaan. Een deel van de scholen doet dat voorzichtig en biedt een klein aantal leerlingen de mogelijkheid om te verhogen en/of versnellen. Op deze scholen heeft een klein deel van de leerlingen en van de leraren te maken met maatwerk. Een ander deel van de scholen laat de controle los en honoreert de aanvragen voor maatwerk van leerlingen zo veel mogelijk. Op deze scholen is de impact van maatwerk groter en komt een groter aantal leraren en leerlingen in aanraking met maatwerk. Binnen deze scholen wordt maatwerk vaak op verschillende niveaus en verschillende terreinen vormgegeven.

Daarnaast is er één school die het aanbod van maatwerk nog sterk beperkt, maar achter de schermen breed inzet op de ontwikkeling naar maatwerk, in het bijzonder op de ontwikkeling van de daarvoor benodigde coachingsvaardigheden van leraren.

Soorten maatwerk (in combinatie met organisatie)

De meeste pilotscholen nemen met meerdere afdelingen deel aan de pilot maatwerk, maar bieden niet op elke afdeling dezelfde type maatwerktrajecten. In tabel 3.2 is om die reden per onderwijsafdeling weergegeven welke (combinaties van) maatwerktrajecten worden aangeboden/gevraagd.

Uit de tabel is af te lezen dat de meeste afdelingen meerdere vormen van maatwerk bieden.

Tabel 3.2 Maatwerktrajecten en combinaties op afdelingsniveau (op basis van interviews bij 29 scholen na-jaar 2017)

	Praktijkonder- wijs (n=1)	Vmbo_b, vmbo_k (n = 8)	Vmbo-t (n= 13)	Havo (n = 20)	Vwo (n = 23)
Alleen hoger niveau	1	1			nvt
Alleen versnellen	0				
Alleen extra vakken	0			2	2
Hoger niveau en versnellen	0		1		nvt
Hoger niveau en extra vakken	0	6	3	4	nvt
Versnellen en extra vakken	0		3		21
Hoger niveau, versnellen en extra vakken	0		3	14	nvt
Niet duidelijk*		1	3		

* Dit is soms niet specifiek genoeg uitgevraagd in de interviews en in een aantal gevallen niet goed bekend bij de geïnterviewde pilotcoördinator.

Op een na alle afdelingen die deelnemen aan de pilot bieden de mogelijkheid om extra vakken te volgen; een mogelijkheid die ook al voordat de pilot van start ging vaak werd geboden. In het tweede jaar van de pilot bleek dat verschillende scholen op hun vmbo-GL- of -TL-afdeling standaard alle leerlingen een extra vak laten volgen. Op deze manier wordt het voor leerlingen makkelijker om door te stromen naar de havo en blijven zo veel mogelijk opties voor een studie in het mbo open.

Vmbo-basis en -kaderafdelingen bieden vaker dan andere afdelingen de mogelijkheid om vakken op een hoger niveau te volgen. Dat is voor een belangrijk deel te verklaren uit het feit dat de duur van de opleidingen op deze afdelingen gelijk is aan de duur van de opleiding op een hoger niveau (vier jaar). Als leerlingen van vmbo-t of havo een vak op hoger niveau willen gaan volgen betekent dat dat zij het vak op een hoger niveau ook moeten versnellen. De havo duurt in principe immers een jaar langer dan vmbo-t en het vwo een jaar langer dan de havo.

Er zijn twee havo- en twee vwo-afdelingen waar het bieden van maatwerk beperkt is tot het volgen van extra vakken. Op een school voor praktijkonderwijs wordt leerlingen alleen als mogelijkheid geboden om een vak op een hoger niveau te volgen. Versnellen vindt vooral veel op het vwo plaats.

“Voor een vervolgopleiding schiet je niets op met een vak op een hoger niveau. Het blijft bijvoorbeeld een diploma vmbo-kader. Het is alleen een oplossing voor leerlingen die zich vervelen of niet meer prettig in de les zitten. Extra vakken hebben veel meer zin omdat je daarmee je bereik naar het mbo vergroot. Je kunt kiezen uit meer vervolgopleidingen. Het biedt ook perspectief als je daarna nog wilt herprofilieren. Dus op een later moment wil je misschien nog opstromen en dan is het handig als je een extra vak hebt gedaan. Voor leerlingen die in 3-kader komen wordt het anders heel ingewikkeld om na 4-kader, 4-theoretisch te gaan doen. Dus die leerlingen gebruiken een extra vak als opmars naar een totaal diploma op hoger niveau.”

Er wordt vooral veel geëxperimenteerd met maatwerk in de bovenbouw van de havo en het vwo, al zijn er ook een paar scholen die juist alleen met de onderbouw aan de pilot deelnemen. Uit de schoolbezoeken in het najaar van 2018 is de indruk ontstaan dat maatwerk vooral wordt geboden bij de talen en bij wiskunde. De zaakvakken blijken minder geschikt voor het bieden van maatwerk in het bijzonder voor verhogen omdat op de verschillende onderwijsniveaus verschillende thema's worden behandeld waardoor maatwerk op die vakken minder voor de hand ligt.

Andere vormen van maatwerk

Een andere vorm van maatwerk is het variëren in onderwijstijd. Bij deze vorm van maatwerk kunnen leerlingen een deel van hun lesrooster naar eigen keuze invullen. Op de meeste scholen is deze vorm van maatwerk voorbehouden aan de leerlingen die versnellen, verhogen of extra vakken volgen. Een aantal scholen laat echter alle leerlingen een deel van het rooster naar eigen keuze invullen. Op sommige scholen kan dat gedurende het hele schooljaar voor een vast aantal uren per week. Op andere scholen gebeurt dat bijvoorbeeld in bepaalde periodes in het schooljaar.

Toegang tot maatwerk

Een essentieel verschil tussen de pilotscholen heeft betrekking op de rol die leerlingen hebben in het krijgen van maatwerk. Op een deel van de scholen mogen (alle) leerlingen vragen om maatwerk. Dit betreft ook een aantal scholen die voor de aanbodgerichte variant van de pilot hebben gekozen. Maatwerk kan op deze scholen meer omvatten dan alleen verhogen, verbreden of versnellen. Het kan bijvoorbeeld ook gaan om een andere verdeling van uren over de vakken dan standaard in het rooster is opgenomen. De scholen die het initiatief voor maatwerk nadrukkelijk bij de leerlingen leggen, hebben met elkaar gemeen dat zij leerlingen meer eigenaar willen maken van hun eigen leerproces.

Aan de keuze voor het hanteren van selectiecriteria of juist het achterwege laten daarvan liggen geen overwegingen met betrekking tot het bieden van kansgelijkheid ten grondslag. Verschillende scholen zijn er bij de toepassing van selectiecriteria wel op beducht dat er geen sprake is van willekeur. Zij hebben procedures opgesteld om willekeur uit te sluiten. Dat wordt echter niet gebracht in termen van het bieden van kansgelijkheid en het verkleinen van ontwikkelingsachterstanden.

“Al onze bovenbouwleerlingen in het vwo schrijven voor een lesperiode van ongeveer tien weken een plan met de doelen die zij voor zichzelf stellen in die periode en hoe ze die willen realiseren. In dat plan kan ook maatwerk worden opgenomen. Het plan wordt doorgesproken met de mentor/coach. Elke drie weken vindt een coachingsgesprek plaats. Qua maatwerk heeft dat tot uiteenlopende trajecten geleid. Zo wilde een groepje leerlingen gedurende een ochtend in de week vrijgeroosterd worden om te kunnen werken aan een Europese competitie waarin van blikjes satellieten worden gemaakt. Een andere leerling ging aanmerkelijk minder uren naar school om zich te kunnen richten op de voorbereiding voor toelating tot het conservatorium.”

Op andere scholen ligt het initiatief voor maatwerk nadrukkelijk bij de school. Leerlingen kunnen zich formeel niet melden met een verzoek om maatwerk maar kunnen door een leerkracht worden benaderd met de vraag of zij geïnteresseerd zijn in het versnellen van een vak of om een vak op hoger niveau te doen.

Op ongeveer driekwart van de pilotscholen vindt een selectie plaats van leerlingen die deel kunnen/ mogen nemen aan maatwerktrajecten. Dit zijn de scholen die deelnemen aan het aanbodgerichte scenario en een van de zes scholen die deelneemt aan het vraaggerichte scenario van de pilot.

De scholen hebben lang niet allemaal eenduidige criteria geformuleerd. Dat wil zeggen dat bijvoorbeeld voor het ene maatwerktraject andere criteria kunnen gelden dan voor het andere traject, maar ook dat

er naar meerdere aspecten wordt gekeken bij het al dan niet aanbieden of toelaten van een leerling tot een maatwerktraject.

“Leerlingen die willen versnellen, moeten voor dat vak en/of gemiddeld een 8 staan. Daarnaast weegt ook het advies van docent mee. Deze gaat in gesprek met leerling. Leerlingen zien na zo’n gesprek soms af van het traject. Voor het volgen van een extra vak in de bovenbouw stellen we een 7, voor het specifieke vak en gemiddeld, als ondergrens. Voor leerlingen met minder goede cijfers veronderstellen we dat die hun tijd hard genoeg nodig hebben voor het normale programma.”

Op de meeste scholen wordt ook de motivatie van leerlingen als selectiecriteria gehanteerd. Op sommige scholen wordt vooral naar de motivatie gekeken.

“Wij willen geen harde cijfercriteria meer stellen, we gaan dat loslaten. Eerst stelden we een 7 als grens, maar als een leerling nu om maatwerk vraagt, kijken we vooral naar motivatie. Daarover gaat de leerling in overleg met de vakdocent en de mentor. Als de ambitie er is, gaan we dat bij een 6,8 niet verhinderen.”

Verschillende scholen die aan het aanbodgerichte scenario van de pilot deelnemen, hebben geen selectiecriteria geformuleerd. Toch betekent dat niet dat iedere leerling die dat wil een maatwerktraject kan volgen. De school beslist uiteindelijk of dat kan.

“Iedereen die wil, kan deelnemen aan een maatwerktraject. We hebben eigenlijk geen toelatingscriteria. Ons motto is: voor wie wil, is niets te moeilijk. We kijken wel of de leerling het aankan en gaan daarover in gesprek.”

Een aantal scholen wil in de pilot meer duidelijkheid krijgen over de selectiecriteria die al dan niet gesteld zouden moeten worden.

“We kijken naar de cijfers voor een vak en hoe de leerling scoort op andere vakken. Maar we hebben nog niet duidelijk omschreven wat de criteria zijn, want misschien moet een onderpresteerder juist ook in aanmerking kunnen komen voor maatwerk. We hanteren nu een soort slagboom: de mentor, vakdocent en teamleider bepalen uiteindelijk of de leerling wel of geen verhoging, versnelling of extra vak mag gaan doen.”

Van de zes scholen die meedoen aan het vraaggerichte scenario van de pilot hebben er vijf geen selectiecriteria geformuleerd, maar heeft een dat wel gedaan.

“Wij doen met één klas mee aan de pilot. In deze klas zijn vmbo-kaderleerlingen die een relatief hoge citoscore hadden bij leerlingen op vmbo-tl gevoegd. Ze komen binnen op hun eigen niveau (kader of theoretisch) en volgen de vakken op den duur ook op eigen niveau. Het doel is om de kaderleerlingen in twee jaar door te laten stromen naar tl-niveau en ze uiteindelijk op theoretisch niveau uit te laten stromen.”

Een school die geen selectiecriteria heeft geformuleerd en het uiteindelijk echt aan de leerling zelf laat om een maatwerktraject te volgen, geeft daarvoor de volgende reden.

“Wij hebben er geen veto aan verbonden. Het gaat om het bieden van kansen, en als je een veto gaat instellen, ben je dat kansenaspect kwijt. Dus uiteindelijk beslist de leerling. We hebben er wel vertrouwen in.”

In het laatste jaar van de pilot worden de procedures omtrent de toelating van leerlingen tot maatwerk op de meeste scholen nog doorontwikkeld. Op een klein aantal scholen zijn de procedures en mogelijkheden op het gebied van maatwerk wel geborgd.

“We hebben alle kaders en afspraken op *itslearning* gezet. Ook in de schoolleiding hebben we nu een gezamenlijk document. Naast de vwo-afdeling waarmee we meedoen aan de pilot, gebeurde er namelijk ook wel eens iets op het gebied van maatwerk in de andere afdelingen. Daarom hebben we nu een schooloverkoepelend kader voor maatwerk.”

Overleg over deelname aan een maatwerktraject

Overleg over de deelname aan maatwerktrajecten tussen leerlingen, mentor, docenten en schoolleiding gebeurt vaak nog ad hoc: er is op de meeste scholen vooralsnog geen vast moment voor vastgesteld.

De mate waarin de ouders betrokken worden bij de keuze en/of de beslissing om een leerling een maatwerktraject te laten volgen, verschilt. Op ongeveer een derde van de pilotscholen worden ouders nadrukkelijk betrokken bij het gesprek daarover. Op eveneens een derde van de pilotscholen worden de ouders ingelicht en op drie van deze scholen vervolgens nadrukkelijk om toestemming gevraagd. Van ongeveer een derde van de scholen is niet helemaal duidelijk of en op welke manier de ouders betrokken zijn en lijkt het alsof zij helemaal niet expliciet door de school betrokken worden bij de keuze om een leerling maatwerk aan te bieden en te laten volgen.

Ontwikkeling van deelname leerlingen aan maatwerktrajecten

In het eerste jaar van de pilot werden op basis van de interviews met alle pilotscholen, de volgende indrukken verkregen van het aantal leerlingen dat maatwerk krijgt:

- er zijn grote verschillen tussen de pilotscholen in het aantal leerlingen dat maatwerktrajecten volgt;
- die verschillen doen zich zowel binnen de vraaggerichte als de aanbodgerichte variant voor;
- de vorm van maatwerk waaraan het meeste leerlingen per school deelnemen, is meestal het volgen van extra vakken;
- het volgen van vakken op een hoger niveau is meestal de vorm waaraan de minste leerlingen per school deelnemen.

Hierbij moet worden aangetekend dat sommige scholen alleen aantallen leerlingen genoemd hebben voor die vormen van maatwerk die zij in de pilot voor het eerst aanbieden, andere scholen tellen alle leerlingen mee die oude dan wel nieuwe vormen van maatwerk volgen.

Op de scholen die deelnemen aan de vraaggerichte variant van de pilot liep het aantal leerlingen dat in het eerste jaar van de pilot een maatwerktraject volgde uiteen van 5-10 leerlingen tot 150 leerlingen (op verschillende afdelingen van een brede scholengemeenschap), tot 15-20 procent van de leerlingen van de afdelingen havo en vwo van een school.

Op de scholen die deelnemen aan de aanbodgerichte variant van de pilot liep het aantal leerlingen dat in het eerste jaar van de pilot een maatwerktraject volgde uiteen van 10 tot 12 leerlingen tot tientallen leerlingen.

In het tweede jaar van de pilot heeft een aantal scholen de mogelijkheid tot maatwerk voor het eerst breed uitgedragen richting leerlingen, leraren en ouders, bijvoorbeeld via informatieavonden. Dit betreft voornamelijk de scholen die vraaggericht omgaan met maatwerk, dat wil zeggen het initiatief voor maatwerk bij de leerling leggen.⁷ Op deze scholen is het aantal leerlingen dat een maatwerktraject volgt het sterkst toegenomen. Die toename is groter naarmate de school sterker uitdraagt dat in principe alle leerlingen die daarom vragen een maatwerktraject kunnen volgen. Op deze scholen zag men eerst vooral de hele goede leerlingen vragen om maatwerk. Aan het begin van het huidige schooljaar (2018-2019) melden ook leerlingen die minder goede cijfers halen zich voor maatwerktrajecten.

Op de scholen die meer aanbodgericht werken, is sprake van een lichte toename van het aantal leerlingen met een maatwerkarrangement. Deze toename is vooral het gevolg van het feit dat meer leraren oog hebben voor de mogelijkheid om leerlingen maatwerk te bieden.

⁷ Dit betreft naast de scholen die meedoen aan de vraaggerichte variant van de pilot ook een aantal scholen die meedoen met de aanbodgerichte variant.

De organisatie van maatwerk

Roosters

Op de meeste scholen wordt maatwerk in de vorm van verhoging, versnelling of verbreding van leerling tot leerling geregeld.⁸ De oplossingen worden binnen het reguliere rooster gezocht. Dat kan er in het ene geval toe leiden dat een leerling meer lessen heeft en in het andere geval dat het aantal lessen gelijk blijft.

“Hoe het georganiseerd wordt, hangt van het rooster van de leerling af. Het heeft onze voorkeur dat de leerling meer uren volgt, maar als dat niet kan zoeken we samen met de leerling naar een oplossing. We bekijken het rooster en welke les een leerling eventueel zou kunnen laten vervallen om bij de les van het extra vak te zijn. Het rooster ligt vast en daarbinnen kijken we wat de mogelijkheden zijn.”

“We maken het onderwijs op maat. Leerlingen kunnen uren skippen in het rooster en die uren vervolgens gebruiken voor verrijking, maar ook voor ondersteuning/extra aandacht. Een leerling kan bijvoorbeeld uren Engels skippen voor extra aandacht aan wiskunde. De leerling maakt daarvoor samen met de mentor een plan voor zes weken.”

Als gevolg van de beperkte mogelijkheden binnen het rooster worden verzoeken van leerlingen om maatwerk soms afgewezen.

“We hebben een deel van de aanvragen voor het volgen van een extra vak af moeten wijzen; het was rooster-technisch niet mogelijk om ze te plaatsen, omdat alle klassen vol zaten. We hebben als harde grens dat we in lesgroepen tot 32 leerlingen werken.”

Verschillende scholen zoeken naar mogelijkheden in het rooster om maatwerk te organiseren. Zo is er een aantal scholen dat extra vakken inroostert.

“We hebben om uitval te verkleinen ook extra vakken ingeroosterd. Bij havo 4 is dat nodig, omdat er anders te veel uitval is. Leerlingen op vwo doen het meer op eigen kracht en maken afspraken over wegblijven bij andere vakken.”

Een andere mogelijkheid is om lessen in een bepaald vak voor verschillende groepen leerlingen parallel aan elkaar te roosteren en klasoverstijgend te gaan werken.

“We werken ernaar toe om bij de Moderne vreemde talen, Nederlands en geschiedenis klasoverstijgend te gaan werken. We hebben daartoe in eerste instantie de uren Engels naast elkaar gezet, zodat die tegelijk vallen voor verschillende groepen leerlingen. Datzelfde hebben we gedaan voor geschiedenis. Twee docenten gaan klasoverstijgend werken. Die krijgen ook ontwikkeltijd, want het vergt wel voorbereiding en aanpassing.”

“Voor de havo-examenklassen worden de geschiedenislessen parallel gegeven, waarbij de stof op verschillende manieren wordt aangeboden. In de ene les wordt veel instructie gegeven, in de andere les wordt veel meer zelfstandig gewerkt. De leerlingen kunnen zelf bepalen welk lokaal ze kiezen.”

Er zijn daarnaast een paar scholen die een deel van het rooster hebben ingeruimd met zogenaamde vrije keuzeruimte. In die uren bepalen leerlingen zelf op welke vakken zij zich richten.

Een andere manier om maatwerk te organiseren, is om dat binnen specifieke klassen te doen. Een voorbeeld hiervan is het ‘tweefasen-vwo’.

⁸ Een uitzondering hierop vormt maatwerk in de vorm van extracurriculair aanbod. Dan is meestal sprake van extra lessen voor leerlingen.

“Wij werken met wat wij noemen het tweefasen-vwo. Daarin doen leerlingen in 4-vwo zowel het havo- als het vwo-programma. In de vijfde ga je dan door met havo of alleen vwo. In 4- en 5-vwo krijgen de leerlingen ook havo-cijfers en ook alle havo-stof. Het havo-programma is leidend, vwo komt daarbovenop. Door het op deze manier te organiseren, ontstaat er een laagdrempelige toegang tot het vwo. We organiseren het ook op deze manier vanwege de geringe omvang van de school. Door met gemengde schoolsoorten te werken, kunnen we volledige klassen vullen. Dat zou anders niet kunnen.”

Coördinatie

Met name op de scholen die (feitelijk) vraaggericht werken, blijkt de coördinatie van maatwerk belangrijk. Het gaat daarbij om het houden van het overzicht (welke leerlingen in de school volgen maatwerk), de administratieve afhandeling van maatwerk (in het bijzonder het programma van toetsing en afsluiting, PTA) en de communicatie over de geoorloofde afwezigheid van leerlingen. De coördinator (of maatwerkcoach; de benaming varieert per school) fungeert daarnaast vaak als vraagbaak voor leerlingen over de mogelijkheden tot maatwerk en helpt indien nodig leerlingen afspraken te maken met de leraren die hen in staat moeten stellen om maatwerk te volgen.

“We hebben vorig jaar een Maatwerkloket opgericht zodat één persoon verantwoordelijk is voor maatwerk en het overzicht heeft. We hebben het bewust niet bij de examencoördinator belegd, want die heeft daar ook een ander belang in maar bij een aparte maatwerkcoördinator. Dat moet een heel flexibel persoon zijn die goed op de hoogte is van de regelgeving. Belangrijk is ook dat de maatwerkcoördinator uit het team komt en niet iemand uit de leiding is.”

Coaching

Op verschillende scholen is gaandeweg de pilot meer aandacht gekomen voor de coaching van leerlingen. Op de meeste scholen hangt dat niet alleen samen met maatwerk in de vorm van versnellen, verbreden of verhogen, maar met een bredere visie op de ontwikkeling van het onderwijs in de school, in het bijzonder met het idee dat leerlingen meer de eigenaar van hun eigen leerproces en onderwijsloopbaan worden. Om dat te realiseren, wordt van mentoren een andere, coachende, rol gevraagd. De coachende rol vraagt van leraren om leerlingen meer los te laten en hen te begeleiden door middel van het stellen van vragen die moeten leiden tot zelfinzicht bij de leerling.

“We hebben geen mentoren meer, alleen nog coaches. Een coach begeleidt maximaal 15 leerlingen en heeft elke drie weken een een-op-eengesprek met een leerling.”

De mate waarin coaching wordt ingezet, verschilt per school. Op een van de pilotscholen vinden wekelijks coachingsgesprekken plaats met alle leerlingen.

Maatwerktrajecten en beoordeling

Veel scholen die maatwerk bieden in de vorm van de mogelijkheid om extracurriculaire vakken te volgen, reiken een plusdocument uit of zijn erover aan het nadenken om dat te gaan doen.

“De maatwerktrajecten hebben nu nog geen gevolgen voor de beoordeling van de leerlingen, voor de overgangs- en examenregeling en voor de diploma's van de leerlingen. We hebben een projectgroep ingesteld om te onderzoeken wat de leerlingen naast het diploma mee kunnen krijgen. We spreken nu veel over een plusdocument en kijken in welke vorm we dat kunnen gieten. We weten nog niet precies welke mogelijkheden daarvoor zijn. We kunnen ook wel een certificaat ontwikkelen, maar dat heeft geen juridische waarde. Maar misschien is dat niet erg.”

Extra vakken waarin examen kan worden gedaan, worden veelal op het diploma vermeld of er worden extra certificaten uitgereikt, zoals bijvoorbeeld voor Cambridge Engels.

Een aantal scholen vindt dat een extra vak complicerend kan zijn bij de overgang, omdat het cijfer voor het extra vak daarin wordt meegeteld. In praktijk is dit volgens scholen geen probleem, omdat vooral goede leerlingen extra vakken volgen. Op twee scholen speelt dit probleem met extra vakken niet, omdat zij zijn afgestapt van het idee dat leerlingen kunnen blijven zitten.

“We hebben geen overgangsnormering meer. De mentor heeft een heel belangrijke rol in het bepalen of de leerling al dan niet naar het volgende leerjaar gaat. Een leerling met 3 vijven blijft bij ons niet automatisch zitten of is een bespreekgeval.”

Een klein aantal scholen meldt dat het examen doen in een extra vak, versneld examen doen of examen doen op een hoger niveau vervelende consequenties kan hebben voor leerlingen. Een aantal scholen kan de consequenties van maatwerk voor het diploma nog niet goed overzien en zegt juist om die reden deel te nemen aan de pilot en daar aan het eind van de pilot meer zicht op te hebben.

“Het enige nadeel voor degenen die versneld examen doen, is dat je maar een keer herexamen kunt doen: voor alle vakken samen mag je maar één herkansing. Het is heel ingewikkeld. Leerlingen kunnen dat vaak niet overzien. Een gevolg kan zijn dat een leerling een lager examencijfer haalt als gevolg van de versnelling, omdat ie daarin niet meer kan herkansen.”

Bij de scholen die gedifferentieerde diploma's uitschrijven, leven vragen over wat de status daarvan is.

“Als een leerling voor een vak examen op een hoger niveau heeft gedaan, zetten we dat op het diploma, maar we hebben wel behoefte aan duidelijkheid over de status van gedifferentieerde diploma's en de omgang daarmee bij vervolgopleidingen.”

Knelpunten

In het eerste jaar van de pilot werden door de meeste scholen als knelpunt bij het leveren van maatwerk genoemd:

- het administratiesysteem waarmee gewerkt wordt (meestal Magister);
- het rooster.

“De grootste struikelblokken zijn dat de systemen nog niet klaar zijn. Dat geldt voor het rooster, maar ook voor de administratie van de taakuren van de docent m.b.t. bekostiging en voor de accountant. Ook voor de bekostiging moet een leerling in de juiste klas worden ingeschreven, maar door de manier waarop wij het onderwijs organiseren (niet gebonden aan een specifiek jaar) kan dat niet. Ook de Inspectie-kwaliteitskaart klopt dan niet meer. Dat zijn spannende dingen.”

“De roosters zijn een knelpunt. We hebben niet zo'n grote school dus weinig mogelijkheden. Daarmee vragen we bij het realiseren van maatwerk nogal wat van de docenten. Docenten gaan daar best ver in.”

Ook aan het eind van de pilot vormen de administratiesystemen nog een groot knelpunt bij het realiseren van maatwerk. De administratiesystemen (op de meeste pilotscholen gaat het om Magister) zijn gebaseerd op het principe dat een leerling een onderwijsniveau volgt en in een leerjaar zit. Maatwerk in de vorm van vakken volgen op een hoger niveau of vakken versnellen, kan daardoor slecht in het systeem worden verwerkt. Deze problemen kunnen worden omzeild maar dat vraagt om veel administratieve handelingen. Leerlingen moeten dan bijvoorbeeld meerdere keren in het systeem worden gezet. Door de koppeling van de systemen met het Basisregister Onderwijs (BRON) mogen leerlingen maar één keer in het systeem worden opgenomen. Om de dubbele vermelding van een leerlingen richting BRON te niet te doen, moeten vervolgens weer extra administratieve handelingen worden verricht.

Doordat het opnemen van maatwerk in de administratieve systemen niet goed mogelijk is, ontstaat er onduidelijkheid over welke leerlingen bij welke lessen aanwezig moeten zijn. Als gevolg daarvan ontstaan fouten in de verzuimregistratie en worden maatwerklerlingen onterecht als ongeoorloofd afwezig gemeld. Een ander gevolg is dat leerlingen 'kwijt' raken. Op een paar scholen kwam ter sprake dat een maatwerklerling misbruik zou hebben gemaakt van de onduidelijkheid in het administratiesysteem door noch naar de les van de eigen klas noch naar de maatwerkles te gaan. Op een van de scholen waar gewerkt werd met SOM was een manier gevonden om dit probleem te ondervangen. In dit systeem kunnen afspraken met leerlingen in het rooster worden opgenomen waardoor een leraar kan zien dat een leerling op een bepaald moment geoorloofd niet aanwezig is omdat deze op dat moment een andere maatwerkactiviteit/afpraak heeft.

De communicatie naar leerlingen verloopt eveneens vaak via het administratiesysteem. Met name maatwerklerlingen die vakken op een hoger niveau volgen of die voor bepaalde lessen aansluiten bij een andere klas ontvangen daardoor niet de informatie die via het administratiesysteem gedeeld wordt. Het gaat daarbij om informatie over huiswerk of lesuitval of lokaalwisselingen maar ook om de toegang tot digitale leermiddelen of informatie over de boeken die benodigd zijn. Ook de bestelling van leermiddelen gaat op basis van de administratiesystemen.

‘Het rooster’ is aan het eind van de pilot nauwelijks nog als knelpunt benoemd. Scholen hebben waarschijnlijk ervaren dat leerlingen ondanks het rooster toch maatwerktrajecten kunnen volgen. Scholen die hun rooster anders in willen richten ten behoeve van het opschalen van maatwerk in de vorm van klasoverstijgend werken, lopen daarbij tegen andere knelpunten aan, zoals de inrichting van het schoolgebouw en de beperkte beschikbaarheid van ondersteuning.

Knelpunten die aan het eind van de pilot nadrukkelijker naar voren zijn gekomen dan in het eerste jaar betreffen de hoeveelheid tijd die met maatwerktrajecten gemoeid is. Het gaat daarbij om tijd die gemoeid is met:

- de afstemming van het vakinhoudelijke aanbod. Dit speelt vooral bij maatwerktrajecten waarin leerlingen versnellen. Voor hen moet een aangepast programma worden opgesteld en aangepaste toetsen worden gemaakt.
- coördinatie van maatwerk. Naarmate het aantal maatwerktrajecten groter wordt, wordt het lastiger om het overzicht te behouden. Om die reden moet extra tijd worden vrijgemaakt voor de coördinatie van het maatwerk. De coördinatie heeft vooral als taak erop toe te zien dat afspraken omtrent het maatwerk goed administratief worden verwerkt. Dit is met name relevant in relatie tot het PTA. Voor leerlingen die versnellen of verhogen moet een nieuw PTA worden opgesteld. Zij behandelen de examenstof in minder tijd hetgeen om een aanpassing van het aantal toetsen en de samenstelling van toetsen vraagt. Deze aanpassingen moeten in het PTA worden verwerkt. Wanneer het PTA van een leerling niet klopt, kan deze geen examen doen of bestaat het risico dat een examen ongeldig wordt verklaard. Door de gebeurtenissen in Maastricht zijn scholen hiervan extra doordrongen.
- interne communicatie. Maatwerk vraagt om extra communicatie van leraren, coördinatoren en de administratie van scholen.
- begeleiding en coaching van leerlingen. De hoeveelheid aandacht en tijd die hieraan wordt besteed verschilt per school en hangt vaak samen met een bredere kijk op maatwerk dan alleen verbreden, verhogen of versnellen.

Een deel van de scholen verbindt hieraan dat maatwerk meer geld kost. Andere scholen zien dat niet zo.

Andere knelpunten die aan het eind van de pilot naar voren zijn gekomen, hangen vooral samen met examens:

- de planning van examens waardoor het planningstechnisch voor een leerling bijvoorbeeld onmogelijk is om voor een bepaald vak op een hoger niveau examen te doen omdat dat samenvalt met het examen van een ander vak op het ‘eigen’ niveau;
- de planning van herexamens en de zeer korte tijd die leerlingen hebben om een vak dat zij aanvankelijk op een hoger niveau hebben gedaan bij tegenvallende resultaten opnieuw te doen op het eigen niveau;
- de weging van examencijfers voor vakken die leerlingen op een hoger niveau doen;
- disproportioneel veel extra nakijkwerk van examens van een andere school als maar één leerling van de eigen school een vak op hoger niveau doet (dit is mede een gevolg van het feit dat zo’n leerling in het administratiesysteem niet aan een bestaande klas kan worden toegevoegd maar als aparte klas moet worden aangemaakt).
- leerlingen kunnen alleen op een hoger niveau vakken volgen. Er zijn leerlingen die op één vak een lager schoolniveau hebben dan op de rest van hun vakken. Het laagste schoolniveau bepaalt dan het diploma dat deze leerling haalt, zelfs wanneer deze leerling in alle andere vakken slaagt voor het examen op een hoger niveau. Ook in het administratiesysteem kun je deze leerling alleen in het laagste schoolniveau plaatsen en moet je allerlei kunstgrepen toepassen om deze leerlingen de overige vakken op een hoger niveau te laten volgen.

Daarnaast wordt de aansluiting op maatwerk in het vervolgonderwijs door een deel van de scholen als knelpunt aangemerkt. Vmbo-scholen merken hierover op dat leerlingen die een vak in het vmbo op een hoger niveau hebben gedaan vervolgens veel onderdelen daarvan opnieuw moeten doen in het mbo.

In het eerste jaar van de pilot werd de houding van sommige docenten als knelpunt genoemd.

“We lopen tegen een kleine groep traditionele docenten aan die de houding hebben: als het extra werk met zich meebrengt, dan doe ik het niet. De overgang van traditioneel naar maatwerk leidt tot vervelende gesprekken waarbij echt de hakken in het zand worden gezet. We praten daar veel over. Ook met de mensen die het wel trekken. Het vraagt veel van de leidinggevende en financieel.”

Deze geluiden hoorden we aan het eind van de pilot minder, al zetten sommige leraren wel vraagtekens bij het nut van het bieden van maatwerk en zijn er op alle scholen onder leraren voorlopers en achterblijvers op het gebied van maatwerk. Dat de houding van leraren minder als knelpunt naar voren is gebracht, zou een gevolg kunnen zijn van de selectie van scholen waarbij we ons gefocust hebben op de scholen die over het algemeen al verder gevorderd zijn met het invoeren van maatwerk. Ook op deze scholen zijn er (nog) leraren die minder positief zijn over maatwerk, maar hun weerstand wordt volgens geïnterviewden over het algemeen minder en bij pilotcoördinatoren en directieleden heerst de overtuiging dat de ontwikkeling van maatwerk onomkeerbaar is.

3.4 Opbrengsten en effecten van maatwerk en de pilot

De beoordeling van betrokkenen

Leraren

Op 12 van de 15 scholen die we in het najaar van 2018 bezochten, is met (meestal drie tot vijf) leraren gesproken die op verschillende manieren betrokken waren bij het maatwerk: als vakdocent en/of maatwerkcoach en/of maatwerkcoördinator. Een deel van hen was (zeer) positief over maatwerk; een ander deel was minder positief. Geen van de geïnterviewde leraren was uitgesproken negatief over maatwerk. Binnen scholen kunnen leraren verschillen in hun beoordeling van maatwerk.

Leraren zijn positief over de mogelijkheden voor leerlingen en de positieve effecten die zij van maatwerk op de motivatie van leerlingen zien. Op sommige scholen maken leraren zich enigszins zorgen over de zich uitbreidende groep van leerlingen die maatwerktrajecten gaat volgen. Dat deed zich vooral voor op scholen die vraaggericht werken en in principe geen nee verkopen aan leerlingen die om maatwerk vragen. In eerste instantie vroegen vooral de goede leerlingen om maatwerk, maar ook de minder goede leerlingen melden zich nu steeds vaker met een verzoek tot maatwerk.

Daarnaast zien de meeste leraren hun werkdruk toenemen als gevolg van maatwerk. De mate waarin een toegenomen werkdruk als gevolg van maatwerk wordt ervaren, verschilt per leraar. De ervaren werkdruk hangt enerzijds samen met de hoeveelheid leerlingen die bij een vakdocent maatwerk volgen; anderzijds is er mogelijk een verband met de hoeveelheid werkervaring die een leraar in het algemeen of met maatwerk heeft. De werkdruk komt voort uit het opzetten van een alternatief programma voor de maatwerklerlingen, de monitoring en de begeleiding van deze leerlingen die vaak naast de bestaande lessen plaatsvindt, het maken van nieuwe toetsen en aanpassing van het PTA.

Verskillende leraren gaven aan de gevolgen van maatwerk nog niet goed te kunnen overzien.

Leerlingen

Op 10 van de 15 scholen spraken we (meestal drie tot zes) leerlingen die een maatwerktraject volgen of gevolgd hebben. Dat betrof overwegend leerlingen uit het vwo en enkele havo- en vmboleerlingen. De leerlingen zijn positief over de mogelijkheid om maatwerk te volgen en de effecten die het op hun motivatie heeft. Dat geldt vooral voor de leerlingen die zelf het initiatief tot maatwerk hebben genomen. Zij voelen zich meer gezien en gehoord door de school. Kritische geluiden van leerlingen betroffen de onduidelijkheid die er vaak nog is bij leraren over maatwerk en de nog gebrekkige organisatie van het maatwerk in de school. Op verschillende scholen gaven leerlingen aan alles zelf te moeten regelen en

overall zelf achteraan te moeten in het kader van maatwerk. Alhoewel leerlingen daar enerzijds negatief over waren, zeiden zij daar anderzijds ook veel van te hebben geleerd.

Ouders

Voor het onderzoek wilden we van elke school een lid van de oudergeleding van de MR spreken. Ouders blijken op de meeste scholen behoorlijk op afstand van de ontwikkelingen omtrent maatwerk in de school te staan. Dat verklaart ook het beperkte aantal ouders dat we gesproken hebben: verschillende scholen gaven aan geen toegevoegde waarde te zien in het benaderen van ouders uit de MR omdat de MR niet betrokken is bij maatwerk. De ouders van zes scholen die we gesproken hebben over maatwerk, hadden allen op één na een kind dat op de school een maatwerktraject volgde. Daarover waren al deze ouders enthousiast. Een aantal van deze ouders maakte ook deel uit van een klankbordgroep/ouderraad waarmee de school onder andere over maatwerk in het algemeen sprak. Zij zijn positief over de koers die de scholen hadden ingezet. Het enige ouderlid van een MR dat we spraken vertelde dat de MR over de start van de pilot Recht op maatwerk geïnformeerd was en ook gaandeweg de pilot op de hoogte werd gehouden van het aantal leerlingen dat maatwerk volgt.

Pilotcoördinatoren hebben verschillende ervaringen met de houding van ouders ten aanzien van maatwerk. Een deel van hen ziet dat ouders terughoudend zijn ten aanzien van maatwerk en liever niet willen dat hun kinderen bepaalde lessen missen. Andere scholen die maatwerk grootschaliger oppakken en bijvoorbeeld een voor alle ouders toegankelijke informatieavond hebben georganiseerd, spreken over een overweldigende belangstelling. Een enkele leraar sprak zijn bezorgdheid uit over de mogelijk pushende houding van ouders naar hun kinderen richting maatwerk en prestaties.

Bijkomende effecten

Het is nog te vroeg om op schoolniveau effecten van maatwerk te zien op bijvoorbeeld de resultaten van scholen op schoolexamens. Daarnaast zouden op termijn effecten zichtbaar kunnen zijn op de resultaten en het welbevinden van leerlingen en op de verzuimcijfers. Op een van de scholen waar leerlingen veel ruimte werd geboden voor maatwerk zag men de sterkste effecten bij de leerlingen die voordat zij maatwerk kregen veel verzuimden.

Een aantal scholen dat al wat verder is met het invoeren van maatwerk en daar nu nadrukkelijk mee naar buiten treedt, ziet de instroom van nieuwe leerlingen stijgen.

Op scholen die sterk inzetten op coaching wordt de begeleiding van leerlingen beter. Ook leerlingen waar het goed mee gaat op school krijgen nu meer aandacht.

Van leraren wordt gevraagd om opnieuw te kijken naar de inhoud van hun lesaanbod en de wijze en de frequentie waarmee zij toetsen afnemen. Dat doet zich vooral voor wanneer (relatief) veel leerlingen een vak willen versnellen of een vak op hoger niveau doen.

Een aantal leraren ervaart effecten van maatwerk op de dynamiek in de klas. Daarbij gaat het soms om positieve effecten, zoals meer rust in de klas, doordat leerlingen die zich eerst in de les verveelden de les niet langer verstoren. Als minder positief effect werd genoemd dat wanneer de beste leerlingen geen deel meer uitmaken van een klas zij de rest niet meer mee omhoogtrekken.

Een belangrijke vraag voor de initiatiefnemers van de pilot is in hoeverre maatwerk een effect heeft op kansengelijkheid. Op deze vraag is met het onderzoek geen antwoord verkregen. Voor de deelnemende scholen aan de pilot is het vergroten van 'kansengelijkheid' geen doel.

Beoordeling van de pilot

De impact van de pilot op de ontwikkeling van maatwerk op de pilotscholen en de afdelingen waarin zij deelnemen aan de pilot loopt uiteen (soms ook tussen de onderwijsniveaus binnen een scholengemeenschap) (zie tabel 3.3).

Tabel 3.3 In hoeverre heeft deelname aan de pilot Recht op maatwerk eraan bijgedragen dat de invoering van maatwerk op uw school is versneld? (n=15)

	Niet	Een beetje	In redelijke mate	In sterke mate
Vmbo b/k (n=7)	1	1	3	2
Vmbo gl (n=6)	0	3	2	1
Vmbo tl (n=10)	1	2	5	2
Havo (n=13)	0	5	4	4
Vwo (n=13)	1	3	4	5

Bron: webenquête

Scholen verschillen eveneens van elkaar in hun beoordeling van de mate waarin zij de verschillende ambities die zij met de pilot hadden gerealiseerd hebben. Binnen scholen wordt dat soms ook verschillend beoordeeld door de afdelingen die aan de pilot hebben deelgenomen.

Op twee van de drie (onderwijsafdelingen van) scholen waar de pilot niet tot een versnelde invoering van maatwerk heeft geleid, was dat vooraf ook niet de intentie. Op de derde school/onderwijsafdeling ligt dat anders. Daar is men teleurgesteld in de mogelijkheden die binnen de pilot geboden werden door de VO-raad en het ministerie van OCW.

“We waren al op weg. Een van de ambities was meer ruimte te krijgen binnen wet- en regelgeving en ons daar sterk voor te maken. Helaas is dit geen mogelijkheid voor een school die niet regelluw is. Wat ons betreft een gemiste kans.”

De scholen en de onderwijsafdelingen waar de pilot een beetje of in redelijke mate heeft bijgedragen aan de versnelling tot de invoering van maatwerk zeggen daarover dat deelname aan de pilot er vooral toe heeft geleid dat er meer aandacht voor maatwerktrajecten binnen de school kwam en meer leraren in aanraking zijn gekomen met maatwerk.

De scholen/onderwijsafdelingen waar de pilot in sterke mate heeft bijgedragen aan de versnelde invoering van maatwerk noemen eveneens dat de pilot ertoe leidde dat er meer aandacht voor maatwerk kwam in de school en daarnaast gaven ze aan waar dat concreet toe leidde (zie kader).

“Het project zette ons aan het denken, gaf mogelijkheden aan en vormde de katalysator voor initiatieven.”

“Opgenomen in beleid van onze school, leerlingen hebben nu een recht op maatwerk, meer maatwerk in de onderbouw, duidelijke procedure.”

Verskillende scholen merkten op blij te zijn met de pilot en met de uitwisseling met de andere pilotscholen in de netwerkbijeenkomsten.

Maatwerk na de pilot

De pilotscholen zijn met het formele eind van de pilot nog niet klaar met het invoeren van maatwerk. De meeste scholen die we in het najaar van 2018 bezochten hebben, experimenteren de komende tijd verder met manieren waarop zij het maatwerk in hun school verder vorm willen geven. Het gaat op deze scholen bij maatwerk niet alleen om maatwerk in de vorm van extra vakken, versnellen of verhogen maar om maatwerk in de vorm van het bieden van meer differentiatie.

“We zijn dit schooljaar gestart met keuzelessen in het tweede leerjaar: de leerlingen kiezen een derde van de lesinvulling zelf. De leraren verzorgen basislessen met de einddoelen als kader. Daarvoor hebben ze minder uren, bijvoorbeeld één in plaats van twee uur in de week. Daarnaast begeleiden ze de keuzelessen of doen ze invalwerk. De keuzelessen zijn verdiepend voor voorlopers of extra ondersteunend voor achterblijvers. De leerlingen kiezen voor extra begeleiding, versnellen of verdiepen. Ze maken die keuze acht keer per jaar (bijna maandelijks). Het is een pilot. Als de resultaten goed zijn, gaan we bespreken of we dit in andere leerjaren door gaan voeren.”

Verschillende scholen die het initiatief voor maatwerk bij de leerlingen hebben gelegd en daar in de school veel bekendheid aan hebben gegeven of van plan zijn om dat in de nabije toekomst te gaan doen, zijn benieuwd hoeveel leerlingen daadwerkelijk maatwerk (in de zin van extra vakken, versnellen of verhogen) zullen willen gaan volgen. Over het algemeen is de verwachting dat vooralsnog maximaal 30 procent van de leerlingen behoefte heeft aan deze vormen van maatwerk.

Bij de start van de pilot wordt door de initiatiefnemers met maatwerk vooral gerefereerd aan het meer uitdagen van leerlingen. Sommige scholen vinden het jammer dat maatwerk niet breder wordt ingevuld en wordt doorgetrokken naar het bieden van maatwerk aan leerlingen die juist meer ondersteuning nodig hebben.

“We hebben in het vmbo een pittige doelgroep waaraan je sowieso meer maatwerk wilt kunnen leveren. Sommige kinderen komen binnen met een leerachterstand van twee jaar. Daar zou je meer ruimte voor willen. Je zou bij de start al moeten mogen zeggen: we zetten in op vijf jaar vmbo in plaats van vier.”

3.5 Randvoorwaarden en juridische borging

Vorbehouden

De pilotscholen die vraaggericht werken, hebben geen of minder expliciet voorbehouden geformuleerd voor de maatwerktrajecten. De scholen die aanbodgericht werken, hebben vaak als voorwaarde geformuleerd dat het maatwerk binnen het bestaande rooster gerealiseerd moet worden en dat de aantallen leerlingen waarvoor maatwerk geboden wordt, beperkt blijft. Dat geldt met name voor die vormen van maatwerk die nieuw zijn voor de meeste scholen: op een hoger niveau examen doen en versneld examen doen.

Informatie over de mogelijkheden voor maatwerk wordt vooral op informatieavonden gegeven. Daarnaast wordt erover gecommuniceerd via nieuwsbrieven. Naarmate maatwerk breder is ingestoken, lijkt er meer over te worden gecommuniceerd. De pilotscholen hebben daarnaast informatie over maatwerk in de schoolgids opgenomen en/of er iets over vermeld op hun website.

Kosten

Soms brengen maatwerktrajecten extra kosten voor leerlingen met zich mee. Het gaat dan om de aanschaf van extra boeken of om de kosten voor examens die niet door de school zelf kunnen worden afgenomen, zoals bijvoorbeeld voor Cambridge Engels of voor boekhouden.

Verschillende scholen stellen wel dat het bieden van maatwerk de school geld kost door bijvoorbeeld de extra werkzaamheden die het organiseren van maatwerk met zich meebrengt of de extra begeleiding van leerlingen. Dat levert door de beperkte schaal waarop maatwerk wordt geboden over het algemeen geen problemen op. Er worden zelden een concreet bedrag of aantal fte's bij genoemd, behalve door een van de pilotscholen die het verst gevorderd is in het bieden van maatwerk. De pilotcoördinator van deze school stelt dat het bieden van maatwerk veel meer kosten met zich meebrengt dan vooraf was voorzien.

“Ik ben heel erg tevreden over het aantal leerlingen dat een maatwerktraject volgt en over de cultuur, de koers en het effect. Maar ik ben niet blij met de impact die het heeft op de bekostiging. Dat hebben we onderschat. We hebben hiervoor €100.000 per jaar nodig.”

Wanneer met maatwerk gepersonaliseerd leren wordt bedoeld vraagt dat volgens een van de directieleden van een pilotschool om een forse financiële impuls. Gepersonaliseerd leren vraagt volgens dit directielid om een lagere leraar-leerlingratio dan waarvoor het onderwijs nu bekostigd wordt.

Een andere school beraamt de kosten voor het invoeren van maatwerk op 3,5 ton. Het op grote schaal aanbieden van maatwerk vraagt namelijk veel herziening van de lesstof en toetsen die docenten

aanbieden. Daar hebben zij ontwikkelruimte voor nodig. Uitgaande van een uur ontwikkelruimte per leerkracht per week betekent dat daar op de betreffende school 3,5 ton mee gemoeid is.

Volgens de directeur van een school waar de invoering van het maatwerk vergevorderd is, zijn er op zijn school geen extra kosten gemoeid met maatwerk en leidt het coachen van leerlingen uiteindelijk tot minder werkdruk bij leraren.

Borging van maatwerk

In het eerste jaar van de pilot bleken wederzijdse rechten en plichten nog zelden uitgekristalliseerd of vastgelegd. Dat is ook in het najaar van 2018 bij de meeste scholen die bezocht zijn nog het geval. Een deel van deze scholen begint nu met het op papier zetten en borgen van werkwijzen, processen en afspraken omtrent maatwerk en met het opstellen van afvinklijstjes die ertoe moeten bijdragen dat de benodigde administratieve stappen die met een maatwerktraject gepaard gaan, daadwerkelijk worden gezet. Een klein aantal scholen heeft het maatwerk wel geborgd door bijvoorbeeld werkprocessen met betrekking tot het bieden van maatwerk vast te leggen binnen de school.

“We hebben alle afspraken en kaders op itslearning gezet en in de schoolleiding hebben we nu een gezamenlijk document voor maatwerk in de verschillende afdelingen van de school op basis van de ervaringen die we hebben opgedaan in de afdeling waarmee we aan de pilot deelnemen.”

Een groot deel van de pilotscholen is nog aan het verkennen hoe en waar zij de leerresultaten van het maatwerk kunnen en willen gaan vastleggen. Een deel van de scholen registreert de leerresultaten op het diploma of in een plusdocument.

Randvoorwaarden

Wat de randvoorwaarden voor het bieden van maatwerk zijn, is afhankelijk van wat onder maatwerk wordt verstaan en van de schaal waarop een school maatwerk aan wil bieden. In een situatie waarin leerlingen meer autonomie krijgen en zelf initiatief kunnen nemen tot maatwerk – om zo meer eigenaarschap over hun eigen leerproces te krijgen – vormen coachingsvaardigheden bij leraren een belangrijke randvoorwaarde.

Ook scholen die op wat kleinere schaal maatwerk aanbieden noemen het bieden van voldoende uren als randvoorwaarde voor het bieden van maatwerk. Het gaat hierbij zowel om tijd voor de inhoudelijke aanpassing van het lesprogramma en de toetsing daarvan als voor de begeleiding van de maatwerklerlingen.

Naarmate het aantal leerlingen dat een of meer maatwerktrajecten volgt groter wordt, is coördinatie van het maatwerk een belangrijke randvoorwaarde. Dit is met name van belang om ervoor te zorgen dat de juiste mensen op de hoogte zijn van de afspraken die met een leerling over maatwerk gemaakt zijn en de implicaties daarvan voor diens aan- en afwezigheid, en diens PTA en de administratieve afhandeling daarvan.

Op die scholen waar het bieden van maatwerk betekent dat het rooster meer wordt losgelaten en leerlingen niet per se bij alle lessen aanwezig hoeven zijn vraagt dat om een andere inrichting van het schoolgebouw. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor de scholen waar men meer klasoverstijgend wil gaan werken.

Een van de pilotscholen ziet een andere inrichting van het curriculum voor alle onderwijsafdelingen in de school als een belangrijke randvoorwaarde voor het op grotere schaal aan kunnen bieden van maatwerk.

“Om maatwerk op grotere schaal mogelijk te maken, moeten we het onderwijs daarop inrichten. Dat wil zeggen dat we werk/plannen/vakken en het pta anders inrichten door bijvoorbeeld minder, of meer digitaal, te gaan toetsen en een toetsenbank ontwikkelen met vragen per thema op verschillende niveaus. Het hele curriculum van de verschillende onderwijsniveaus moet zo worden opgezet dat het bijdraagt aan de mogelijkheden tot maatwerk.”

Om een stap verder te kunnen gaan in het bieden van maatwerk, bijvoorbeeld door leerjaren los te laten, is het van belang dat administratieve systemen, waaronder Magister en BRON, daarop worden toegerust.

REGIOPLAN
BELEIDSONDERZOEK

Samenvatting en conclusies

4

4 Samenvatting en conclusies

In het voorjaar van 2017 zijn dertig scholen van start gegaan in de pilot Recht op maatwerk. Het doel van de pilot is om praktijkkennis op te doen die gebruikt kan worden bij de verdere ontwikkeling van het recht op maatwerk. De pilot moet bovendien inzicht geven in de mogelijkheden tot juridische borging van het recht op maatwerk binnen het voortgezet onderwijs.

Binnen de pilot worden twee scenario's onderscheiden; een vraaggericht en een aanbodgericht scenario. In het vraaggerichte scenario nemen scholen in de schoolgids voor het schooljaar 2017/2018 op dat alle leerlingen die dat willen in principe onvoorwaardelijk:

- een of meer vakken op een hoger niveau mogen volgen;
- een of meer extra vakken mogen volgen;
- een of meer vakken versneld kunnen afronden;
- een extra-curriculair aanbod kunnen volgen;
- kunnen variëren in onderwijstijd.

In het aanbodgerichte scenario neemt de school in de schoolgids voor het schooljaar 2017/2018 op hoe leerlingen volgens het maatwerkbeleid van de school flexibele leerroutes kunnen doorlopen en aanspraak kunnen maken op (in ieder geval de hierboven genoemde) flexibele vormen van examinering.

Van de dertig scholen namen er 24 deel aan het aanbodgerichte scenario en zes aan het vraaggerichte scenario. De deelnemende scholen vormen een redelijk goede afspiegeling van de totale groep vo-scholen. Daarbij moet worden aangetekend dat de meeste brede scholengemeenschappen alleen met hun havo- en vwo-afdeling aan de pilot deelnamen.

De pilotscholen verschillen van elkaar in de mate waarin ze al ervaring hebben met maatwerk en in de doelen en ambities die zij hebben met de pilot. De scholen die in het vraaggerichte scenario van start gaan, hebben over het algemeen meer ervaring met verschillende vormen van maatwerk en ambitieuzere doelstellingen met de pilot dan de meeste scholen die deelnemen aan het aanbodgerichte scenario. Een aantal scholen in het aanbodgerichte scenario lijkt qua ervaring met maatwerk en ambities echter meer op de scholen in het vraaggerichte scenario dan op de andere scholen in het aanbodgerichte scenario. De meest ambitieuze scholen in de pilot willen leerlingen niet alleen de mogelijkheid bieden om extra vakken te volgen, te versnellen of vakken op een hoger niveau te volgen, maar streven ernaar leerlingen meer eigenaarschap te geven over hun eigen leerproces. Dat houdt in dat leerlingen in staat worden gesteld om binnen het curriculum en het rooster bewustere keuzes te maken. Zij kunnen er bijvoorbeeld voor kiezen om aan het ene vak meer en aan het andere vak minder aandacht en lesuren te besteden dan in het rooster zijn opgenomen. De meest ambitieuze pilotscholen leggen het initiatief voor maatwerk bij de leerlingen en hanteren geen of minder selectiecriteria dan de minder ambitieuze pilotscholen.

Ten tijde van de pilot bieden vrijwel alle deelnemende scholen hun leerlingen de mogelijkheid om extra vakken te volgen, zo'n twee derde van de scholen biedt de mogelijkheid om vakken op een hoger niveau te volgen en ruim de helft van de scholen biedt leerlingen de mogelijkheid om te versnellen. Vakken op een hoger niveau volgen komt (vooral) voor op de praktijkschool en de vmbo-basis en vmbo-kaderafdelingen van de deelnemende scholen. Versnellen gebeurt meer op de havo- en vooral de vwo-afdelingen. Op de meeste deelnemende scholen is het bieden van maatwerk vooralsnog beperkt tot de bovenbouw. Een enkele pilotschool biedt ook of alleen maatwerk in de onderbouw.

Maatwerk heeft de grootste vlucht genomen op die scholen die de grootste ambities hadden. Op deze scholen hebben grotere aantallen leerlingen maatwerk gevolgd, zijn meer leraren bij maatwerk betrokken en zijn op grotere schaal zaken uitprobeerd die met maatwerk te maken (kunnen) hebben, zoals bijvoorbeeld klasoverstijgend werken.

Wat zijn opbrengsten van de pilot?

De pilot heeft vrijwel alle scholen geholpen om zich meer op de ontwikkeling van maatwerk te focussen en heeft daarmee als een vliegwiel gefungeerd voor de ontwikkeling van maatwerk. Deze ontwikkeling zal de komende jaren verder worden doorgezet. De VO-Raad zal de scholen daarin ook de komende jaren blijven ondersteunen.

Op de pilotscholen heeft een groter aantal leerlingen dan voorheen maatwerk gevolgd. Zowel leerlingen als leraren zien dat maatwerk een positieve invloed heeft op de motivatie van leerlingen voor school. Op grond van de interviews met leerlingen is de indruk ontstaan dat die opbrengst het grootst is bij de leerlingen die meer eigenaar zijn geworden van hun leerproces en meer autonomie ervaren.

Daarnaast zien leraren dat het bieden van maatwerk vaak een positief effect heeft op het zelfvertrouwen van leerlingen. Leerlingen noemen daarnaast als opbrengst dat zij extra dingen hebben geleerd of inzichten hebben verworven. In het onderzoek kon nog niet gekeken worden of er kwantitatieve effecten zijn van maatwerk op zaken als ongeoorloofd schoolverzuim, het welzijn van leerlingen of de schoolresultaten. Daarvoor waren de aantallen leerlingen die aan een maatwerktraject hebben deelgenomen nog te beperkt.

Op de pilotscholen zijn ook meer leraren in aanraking gekomen met (het bieden) van maatwerk. Zij zijn grotendeels positief over het effect van maatwerk op leerlingen, maar plaatsen ook kanttekeningen of vraagtekens bij de verdere ontwikkeling daarvan. De vraagtekens betreffen vooral de mogelijkheden om minder goed presterende leerlingen de mogelijkheid te bieden om extra vakken te volgen of te versnellen. Veel leraren denken dat een deel van de leerlingen zichzelf overschat en maken zich zorgen over de effecten daarvan. Daarnaast maakt een deel van de leraren zich zorgen over de extra hoeveelheid werk die maatwerk met zich meebrengt. Daarbij gaat het om de begeleiding van maatwerkleerlingen en om bijvoorbeeld het aanpassen van het PTA voor de leerlingen en het ontwikkelen van toetsen. De meningen van geïnterviewde leraren over de hoeveelheid extra werk die het bieden van maatwerk met zich meebrengt zijn verdeeld. De indruk is ontstaan dat het bieden van maatwerk vooral voor beginnende leraren extra werkdruk met zich meebrengt.

Randvoorwaarden en knelpunten

De pilotscholen hebben meer zicht gekregen op wat het aanbieden van maatwerk op grotere schaal met zich meebrengt: alle scholen waar grotere aantallen leerlingen maatwerktrajecten zijn gestart hebben daarvoor een maatwerkcoördinator aangesteld. Deze houdt het overzicht over onder meer de correcte administratieve afhandeling van het maatwerk zoals bijvoorbeeld de PTA's. Daarnaast hebben veel pilotscholen ingezet op de ontwikkeling van coachingsvaardigheden van leraren en zijn zij met maatwerkcoaches gaan werken.

Verschillende scholen, met name die scholen waarop het aantal leerlingen dat maatwerk is gaan volgen zich flink heeft uitgebreid, zijn tot het inzicht gekomen dat het bieden van maatwerk extra kosten met zich meebrengt, met name als gevolg van de extra werkzaamheden en tijd die maatwerk van leraren vraagt. Niet alle directies van de pilotscholen zijn tot die conclusie gekomen. Sommige geïnterviewde directeuren verwachten dat het om een tijdelijke investering gaat. Het is in dit stadium nog te moeilijk om algemene uitspraken te doen over de kosten die (het invoeren van) maatwerk met zich meebrengt.

De verdere ontwikkeling van maatwerk wordt bemoeilijkt door de administratieve systemen in het onderwijs. Het gaat daarbij om leerlingadministratiesystemen zoals Magister en SOM, maar ook BRON. Deze systemen gaan uit van klassen met vaste leerjaren en onderwijsniveaus. Het administreren van maatwerk is daardoor tijdrovend. Maatwerkarrangementen zijn bovendien niet goed zichtbaar in het systeem. Daardoor is informatie over bijvoorbeeld geoorloofde afwezigheid bij lessen niet adequaat en krijgen leerlingen met een maatwerktraject niet de toegang tot delen van het systeem waar dat nodig is. Daardoor bereikt bepaalde informatie (over bijvoorbeeld uitgevallen lessen of huiswerk) de maatwerkleerlingen niet.

Scholen die maatwerk op grotere schaal aan willen bieden, zijn aan het kijken hoe zij hun onderwijs anders kunnen organiseren. Daarbij proberen zij te komen tot het meer klasoverstijgend aanbieden van onderwijs. Dat vraagt om aanpassingen in het rooster maar bijvoorbeeld ook van het schoolgebouw.

Op scholen die al langer maatwerk leveren, wordt vaak gewerkt met plusdocumenten. Andere scholen overwegen om dat te gaan doen.

Wat is er nodig voor de verdere ontwikkeling van maatwerk?

Om het maatwerk zoals dat binnen de huidige wetgeving al mogelijk is te bevorderen zouden scholen geholpen zijn met betere mogelijkheden voor het inpassen van maatwerk in hun administratiesystemen. Dat zou de invoering van maatwerk op scholen vergemakkelijken en een deel van de extra tijd die het bieden van maatwerk vraagt beperken.

Een deel van de pilotscholen zou in de toekomst verder willen gaan dan volgens de huidige regelgeving mogelijk is: leerlingen zouden op verschillende niveaus examen moeten kunnen doen voor verschillende vakken die op hun diploma vermeld zouden moeten worden. Per vak wordt het niveau van de leerling bepaald. Een leerling is daardoor niet meer gebonden aan het niveau van het vak waarin deze het minst goed is. Hierbij wordt vaak verwezen naar de diplomering in het VAVO waar per vak certificaten kunnen worden gehaald. De juridische borging van maatwerk zal vooral wettelijk verder moeten worden geregeld. Degenen die dit ter sprake brengen refereren daarbij in het bijzonder aan de waarde en de erkenning van maatwerkdiploma's en de toelating tot het vervolgonderwijs.

Bijlage

B

Bijlage – Onderzoeksvragen

A. Voorbereiding

1. Welke visie hebben de pilotscholen op het recht op maatwerk?
2. Welke doelstellingen hebben de pilotscholen met het aanbieden van maatwerk?
3. Waarom kiezen scholen voor vraaggericht of aanbodgericht maatwerk?
4. Welke beleidskeuzes zijn er gemaakt voor het inrichten van vraag- of aanbod-gestuurd maatwerk?
5. Wanneer en op welke wijze zijn leerlingen, ouders en docenten en/of hun vertegenwoordigers in de MR betrokken bij het beleidsproces rond het recht op maatwerk? In hoeverre stemmen zij in met de gemaakte keuzes?
6. Hoe is het recht op maatwerk uitgewerkt in de schoolgids en het schoolplan?

B. Uitvoering

1. Welke maatwerkarrangementen (flexibele leerroutes en flexibele examenvormen) worden van de school gevraagd c.q. biedt de school aan?
2. Welke leerlingen komen in aanmerking voor de maatwerkarrangementen?
3. Wanneer en op welke wijze vindt hierover overleg plaats tussen leerling, ouders, mentor, docenten en schoolleiding?
4. Voor welke onderwijssoorten, leerwegen, leerjaren en vakken gelden de maatwerkarrangementen?
5. Hoe zijn de maatwerkarrangementen organisatorisch ingericht (roostering, planning docenten, samenwerkingspartners, beoordeling, overgangs- en examenregeling, diploma's en dergelijke)?
6. Zijn er terugvalopties voor de leerlingen? Wat voor terugvalopties zijn dat?

C. Opbrengsten

Output: aantal trajecten, deelname en betrokkenheid

1. Hoeveel (combinaties van) maatwerktrajecten (vakken op een hoger niveau, vakken versneld afronden, extra vakken, extra curriculaire aanbod) worden aangeboden?
2. Hoeveel leerlingen willen gebruikmaken van de maatwerktrajecten, hoeveel nemen er deel in de verschillende trajecten en hoeveel leerlingen zijn na verloop van tijd uitgevallen?
3. Hoeveel docenten zijn er bij de maatwerktrajecten betrokken?
4. Met hoeveel en met welke partners wordt er samengewerkt?
5. Hoe ontwikkelen deze aantallen zich?

Outcome: tevredenheid en resultaten

6. In hoeverre zijn de leerlingen tevreden over het aanbod binnen de maatwerktrajecten en waarom zijn zij wel of niet tevreden? Hoe heeft de motivatie van leerlingen zich ontwikkeld?
7. Hoe hebben de leerresultaten zich ontwikkeld? Is er sprake van een verbetering van de leerresultaten en waar blijkt dat uit?
8. In hoeverre zijn de ouders van de leerlingen tevreden over het aanbod binnen de maatwerktrajecten en waarom zijn zij wel of niet tevreden?
9. In hoeverre zijn de betrokken docenten tevreden? Leidt het opzetten en uitvoeren van maatwerktrajecten tot een hogere baansatisfactie en verdergaande professionalisering?
10. In welke mate is de schoolleiding tevreden over het aanbod, de uitvoering en de resultaten?

Lessen uit de pilot

11. Welke knelpunten doen zich voor en welke oplossingen worden gekozen?
12. Wat zijn succes- en faalfactoren voor vraag- en voor aanbodgestuurde maatwerkarrangementen?
13. Wat vraagt de uitvoering van het recht op maatwerk van de school en van de leraren?
14. Wat voor niet-beoogde effecten doen zich voor (kansongelijkheid, individualisering, prestatiegerichtheid)?

D. Randvoorwaarden/juridische borging

Concrete lessen uit de inrichting van de pilot

1. Welke voorwaarden verbinden de pilotscholen aan de maatwerkarrangementen? Hoe en volgens welke criteria vindt de selectie van leerlingen plaats?
2. Welke voorbehouden worden er in de pilotscholen gemaakt ten aanzien van de maatwerkarrangementen (omvang, financiën, pedagogisch-didactisch, organiseerbaarheid en dergelijke)?
3. Hoe vindt de besluitvorming plaats en wat is de rol van de medezeggenschap?
4. Via welk kanaal en wanneer worden maatwerktrajecten en voorwaarden en voorbehouden voor deelname onder alle leerlingen en ouders bekend gemaakt?
5. Hoe zijn in de pilot de wederzijdse rechten en plichten ten aanzien van de maatwerkarrangementen (van ouders en leerlingen enerzijds en de school en docenten anderzijds) geregeld?
6. Wat zijn de kaders die de Inspectie stelt aan het recht op maatwerk?
7. Wat voor afspraken worden er gemaakt ten aanzien van de registratie van leerresultaten en de opname van resultaten op het diploma of in een plusdocument?
8. Wat voor implicaties hebben de bevindingen voor de juridische borging op sectorniveau?

REGIOPLAN
BELEIDSONDERZOEK

Regioplan
Jollemanhof 18
1019 GW Amsterdam
T +31(0)20 531 53 15
www.regioplan.nl